

ки Підгаєцького повіту 7 квітня 1944 р.⁹, що викликає певні сумніви, адже галицьких добровольців у цьому регіоні не було. Дослідник Олександр Корман пише про причетність галицької дивізії СС до знищення с. Великий Ходачків 16 квітня 1944 р.¹⁰, що також не відповідає дійсності. Та ряд інших.

Передаючи до рук читачів цю лаконічну науково-історичну розвідку про діяльність вояків III-го батальйону 4-го галицького добровольчого полку СС на Тернопільщині, висловлюю щиро й сердечну подяку працівникам вище названих архівних установ за сприяння у виявленні та копіюванні документів, а також історикам і краєзнавцям Володимирові Морозу, Андрієві Усачу, Федорові Полянському, Олександрові Чванкіну, Сергієві Ткачову, Ігореві Предку, Василеві Гишці, Ігореві Іванькову, Володимирові Пукачу за допомогу цінними порадами, підказками і матеріалами, видавництву “Крила” та всім небайдужим, які сприяли виходу цього дослідження у світ.

Окремі слова подяки висловлюю батькам, дружині та сину за постійну підтримку й заохочення займатися веденням історичних досліджень.

⁹ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960* / Grzegorz Motyka. – Warszawa: Rytm, 2006. – S. 386.

¹⁰ Korman A. *Nieukarane zbrodnie SS-Galizien z lat 1943–1945: Chodaczów Wielki, Huta Pieniacka, Podkamień, Wicyń i inne miejscowości* / Aleksander Korman. – Londyn, Koło Lwowian, 1990. – 95 s.

РОЗДІЛ 1: Прибуття на Тернопільщину. Лютий 1944 р.

1.1. Передісторія: організація і формування

Начальник відділу з вивчення досвіду війни 60-ї Армії 1-го Українського фронту Червоної армії (ЧА), гвардії підполковник Маковецький у праці “Операція по оволодінню м. Тернопіль” (1944 р.) писав, що на ділянці між Старим Таражем і с. Кутківці (50 км) на початку березня 1944 р. разом з іншими німецькими частинами діяла піхотна дивізія СС “Галичина”¹. Звичайно, що 14-ї дивізії СС “Галичина” у цьому регіоні не було, оскільки вона перебувала на вишкочі, а подана інформація є не що інше, як гіперболізоване викривлення фактів про діяльність III-го батальйону 4-го галицького добровольчого полку СС. Згадки про його вояків та їхню діяльність доволі часто трапляються у документації радянських армійських і партизанських підрозділів під назвою “44[-а] п[іхотна] д[ивізія]”, “44[-а] дивізія СС “Галичина”, “44[-а] галицька дивізія СС” та ін., що попри очевидне перекручення дає змогу дослідникам локалізувати підрозділи галицьких добровольців на досить обширній території Тернопільщини. Нюанси, пов’язані з офіційним німецьким найменуванням цієї частини, були не усім відомими і, зрештою, мало цікавили як радянських командирів й партизан, так і, до прикладу, українську інтелігенцію. Місцеве автохтонне населення краю, структури польського підпілля, а також мережа Організації Українських Націоналістів (ОУН) і командування відділів Української Повстанської Армії (УПА) всі частини складені з галицьких добровольців називали: “СС дивізія “Галичина”. Такому станові речей потурали

¹ Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (далі – ЦАМО РФ). – Ф. 236. – Оп. 2673. – Спр. – 1241. – Арк. 20.

й ініціатори створення цієї частини – німецьке окупаційне керівництво краю, представники так званого легального українського сектору – Український Центральний Комітет (УЦК), його крайовий, окружні та повітові структури, а також члени Військової Управи Галичини – органу по набору добровольців у галицьку дивізію СС та опіки над вояками і їх родинами (далі – Військова Управа).

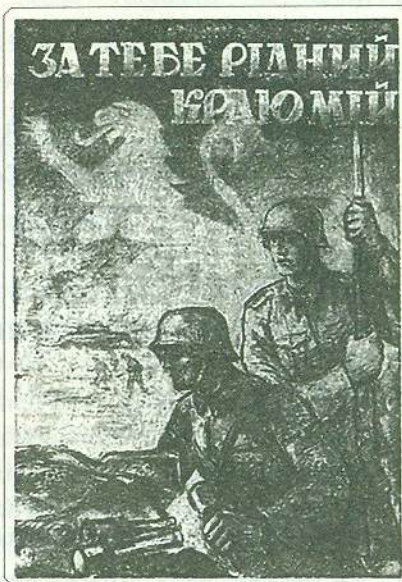
Історія галицьких полків СС починається із 24 червня 1943 р., коли райхсфюрер СС та шеф німецької поліції Гайнріх Гімmlер віддав наказ про виділення 12 тис. добровольців, які зголосилися до дивізії СС “Галичина”, для створення поліційних стрілецьких полків, завданням яких була охоронна служба та боротьба з партизанами. У цьому ж наказі йшлося, що

через психологічні та політичні причини мобілізованих галичан, які не бажали служити у поліційних частинах, новостворені полки називати “галицькими добровольчими полками СС” – Galizische SS-Freiwilligen Regiment². Попри таку гучну назву, вояки цих підрозділів не були членами організації СС, а вважалися як іноземні добровольці на службі у військах СС. Через значний політичний тиск окупаційної влади вони носили не українські державницькі відзнаки, а спеціально розроблені для них національні знаки, які пов’язували їх з традиціями краю та опиралися на вій-

Відзнака галицьких добровольчих полків СС. 1943 р.

² Гунчак Т. У мундирах ворога... – С. 44.

Листівка “За тебе рідний краю мій”. 1944р. Автор митець-маляр Юліан Волянюк

ськово-організаційну звитягу попередників. Такими знаками стали нарукавний щитик із золотим галицьким левом і трьома коронами на синьому тлі, який нашивали на правому рукаві, та на комір замість рун, які використовувалися в СС, петлиця з левом³.

Із 15 липня 1943 р. у південній Франції під керівництвом оберштурмбанфюрера СС Зігфріда Бінца, колишнього офіцера поліції, розпочалося створення 4-го галицького добровольчого полку СС, III-й батальйон якого розміщувався у Фершвайлері біля м. Трір (Німеччина), а на початку 1944 р. був переведений на короткий час у Нідерланди, в місто Маастрихт. Звідси цей батальйон під командуванням гауптмана шутцполіції Гайнріха Плантіуса (Heinrich Plantius; 1914 р. н., м. Дуйсбург, Німеччина), як і весь полк, скерували у східну частину генерал-губернаторства для окупованих польських земель⁴.

До призначення на посаду командира батальйону Г. Плантіус два семестри вивчав спорт, географію та історію у найстарішому університеті Німеччини м. Гайдельберг, відслужив строкову службу (1935–1938), а у листопаді 1938 р. поступив на службу в ряди поліції у Франкфурті-на-Майні та закінчив офіцерський курс у поліцейській академії. У жовтні 1940 р. з Франкфуртським навчальним батальйоном поліції (пізніше – 306-й поліцейський батальйон) скерований у генерал-губернаторство до м. Люблін, а

³ Музичук С., Жукевич А. Однострій та національні відзнаки дивізії “Галичина” та Брацтва 1-ої УД УНА / Сергій Музичук, Андрій Жукевич // Українська дивізія “Галичина” Львівщина: Історія, спогади, світлина. – Львів: Духовна вісь, 2016. – С. 84–98.

⁴ Колісник Р. Історія 4-го галицького добровольчого полку... – С. 61; Пономаренко Р. Галицькі добровольчі полки СС. 1943–1944... – С. 37–59.

Зігфрід Бінц

Гайнріх Плантіус

з лютого 1942 р. – на Східний фронт. У складі батальйону брав участь у знищенні єврейського населення, за що притягувався до відповідальності у повоєнний час. Упродовж першої половини 1943 р. Г. Плантіус перебував у навчальному полку поліції у Бергцаберні звідки, як інструктор, потрапив у 4-й галицький добровольчий полк СС, де з серпня безпосередньо зайнявся військовою підготовкою III-го батальйону⁵.

Один із перших добровольців, якого скерували на вишкіл у Фершвайлер, Осип Гаврилюк (1914 р. н., с. Зарваниця Тернопільського

р-ну) згадував: “Коли ми приїхали на місце, до нас прийшли керівники – самі німецькі поліцаї! Ми всі заявили, що ми нічого по-німецьки не розуміємо, ми українці і давайте нам українських офіцерів (...) Розмістили нас по бараках в лісі. Нас там в Трірі був “полк”: дві сотні і одна неповна сотня. Це кулеметники і гранатометники, санітари та ще якась обслуга. Коли ми вже познайомилися ближче, то показалося, що в моїй сотні було сім студентів, два вчителя, а решта майже всі прості хлопці з Гуцульщини (...) Контингент був дуже різноманітний. Інтелігентних хлопців майже не було (...) Були дуже молоді хлопці – 18-літні, були середні, а були такі, що вже виглядали на стариків. Не дуже симпатичний

⁵ Schäfer T. “Jedenfalls habe ich auch mitgeschossen”. Das NSG-Verfahren gegen Johann Josef Kuhr und andere ehemalige Angehörige des Polizeibataillons 306, der Polizeireiterabteilung 2 und der SD-Dienststelle von Pinsk beim Landgericht Frankfurt am Main 1962-1973. Eine textanalytische Fallstudie zur Mentalitätsgeschichte / Torsten Schäfer. – Verlag: LIT. Villigst Perspektiven. Dissertationenreihe des Evangelischen Studienwerks e.V. Villigst. Band 11, 2007. – S. 64–66.

збір людей (...) Почали нас годувати, але дуже так “дієтично”: бараболька і юшка та чорна кава. Рано каша і 200 г хліба чорного, в обід юшка і бараболька з підливкою з брукви, увечері 100 г маслосмеду, 100 г хліба і кава (...) В перші дні був тільки “шпіцер” – це офіцер СС, найстарший підофіцер від адміністрації (Українські вояки так називали унтерофіцера для доручень – “шпіса”. – Авт.). Він трішки вмів говорити по-польськи (...) говорив нам, що ми відділ поліції, яка буде боротися з партизанами. Ми відразу запротестували і сказали, що ми маємо бути армія-дивізія, яка буде боротися з нашими ворогами більшовіками. Зразу написали до Українського Комітету до Кракова, що ми не хочемо бути поліцією і не будемо воювати з партизанами. Пізніше прийшли до нас офіцери, знову ж з поліції. Ми почали протестувати, що офіцери мають бути українські, бо ми нічого не розуміємо по-німецьки. Наш полковник німець, вже не пам’ятаю в якій ранзі німецьких СС-ів, успокоював нас, що пізніше прийдуть до нас офіцери українці, які є на вишкілі в Кракові. Відтак прийшов до нас вояк німецької армії, але українець. Він був низького росту, але у військових справах дуже добре визнавався, гарно командував і по-німецьки, і по-українськи. Скоро він став нашим основним провідником. Всі німці були дуже незадоволені з того. Він поділив нас по десять чоловік, в кожній десятці назначив перекладача, це були ті студенти-рекрути. Почалися зайняття, вправи на стрільбищі, походи на 20, 30, 50 км (...) На латинський Новий Рік ми zorganizували концерт – співали пісні, колядки і створили таку пісню, в якій висміювали кожного нашого офіцера, а найбільше мого, який був досить прикрий і часто з нас сміявся – прозивав нас по-німецьки. На концерті всі українці сміялися, а німці нічого не розуміли (...) Найбільше сміялися, коли звучало прізвище “Темпель” – це прізвище найбільш нелюбленого німака (...) На

Талон на харчування вояка Івана Зубанича. 15 січня 1944 р.

наш Новий Рік (14 січня 1944 р.) була команда в похід. Всі зібрались, пішли на станцію і поїхали. Ніхто не знав, куди. Приїхали в Голляндію (...)»⁶.

Солдат Микола Гриньків (1924 р. н., с. Білобожниця Чортківського р-ну) розповів слідчим, що структура III-го батальйону була наступною: найнижчим військовим підрозділом була група (Gruppe), яка нараховувала 10 солдат на чолі яких стояв унтерофіцер. Вояки групи були озброєні одним ручним кулеметом та гвинтівками, а унтерофіцер мав автомат. Чотири групи становили цуг (Zug), яким командували обершарфюрер та його помічник унтершарфюрер. Три цуги об'єднувалися в компанію (Kompanie), якою командував офіцер у званні гауптман. До компанії були долучені станковий кулемет і міномет. Три компанії становили батальйон, яким також командував гауптман, в якого в підпорядкуванні був помічник – ад'ютант у званні оберлейтенант. Батальйоні придавалися три протитанкові гармати⁷. Сучасними українськими відповідниками згаданих німецьких військових одиниць є: група – відділення, цуг – взвод, компанія – рота.

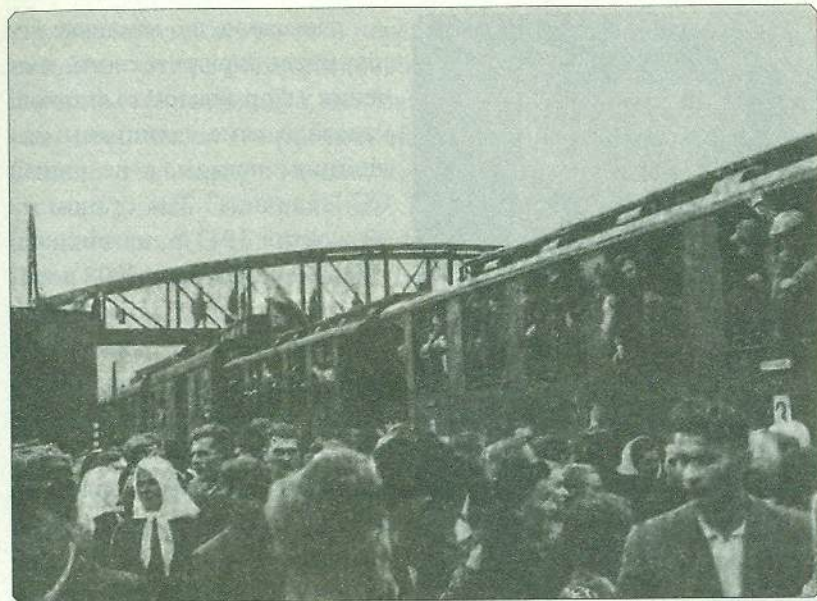
Відзначимо, що не всі галицькі добровольці проходили навчання з літа 1943 р. Мобілізація у полк відбувалася упродовж всієї осені, а згідно з виявленими нами матеріалами частина стрільців відбула на вишкіл лише в листопаді й не без примусу німецької адміністрації. Так, для прикладу, вояк 10-ї роти III-го батальйону Василь Кухарук (1923 р. н., смт Делятин Надвірнянського р-ну) свідчив, що через втечу з військового заводу додому місцева поліція переслідувала його та виписувала штрафи. Тому в листопаді 1943 р., щоб позбутися переслідування, прийняв рішення зголоситися в німецьку армію. Український Комітет м. Станіславів (тепер м. Івано-Франківськ) направив його разом із іншими добровольцями в м. Цаберн (тепер м. Саверн, Франція), начебто в дивізію СС «Галичина»⁸.

Підкреслимо, що Тернопільським округом, «по всіх містах, волостях і селах», ще у грудні 1943 р. мандрувала агітаційна група

⁶ Гаврилук О. «Не скує душі живої...» / Осип Гаврилук. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2012. – С. 117–119.

⁷ Управління СБУ в Тернопільській обл. – Ф. 5. – Спр. 17877. – Арк. 17.

⁸ Управління СБУ в Тернопільській обл. – Ф. 5. – Спр. 17249. – Арк. 12, 15.

Добровольці до дивізії з Тернопільщини. 1943 р.

сформована з місцевих представників Військової Управи (ВУ) та вояків 14-ї дивізії СС «Галичина», які нібито прийшли у відпустку, ведучи таким чином пропаганду за вступ молоді у дивізію СС. На зустрічах з громадськістю у Тернополі (13 грудня), Збаражці (14 грудня) і Скалаті (17 грудня) члени цієї групи (сотник Михайло Бригідер, кандидат до старшинської школи Боднарчук, стрільці Рушак, Махобей, Навроцький та двоє невідомих, серед яких четар СС) ратували за службу в галицькій дивізії, розповідаючи про фронтний вишкіл, заняття, життя у військових таборах тощо. Наслідком таких зборів були нові рекрути, яких приймав командир Бригідер та з місця видавав «документ на виїзд» у підготовчі табори⁹. Однак дійсність виявлялася складнішою.

⁹ Зустріч з добровольцями // До Перемоги. Тижневик Військової Управи Галичина для Добровольців Стрілецької Дивізії Галичина і їх Родин. – 1943. – Ч. 1. – 23 грудня. – С. 7; Зустріч тернопільського громадянства із стрільцями СС Дивізії Галичина // Тернопільський Голос. Український популярний тижневик для Тернопільщини і Золочівщини. – 1943. – Ч. 52 (117). – 26 грудня. – С. 6; Зустріч стрільців СС Дивізії Галичина // Тернопільський Голос. Український популярний тижневик для Тернопільщини і Золочівщини. – 1944. – Ч. 2 (119). – 9 січня. – С. 6.